

Л.А. Ковальська

Донецький національний університет, м. Донецьк, Україна

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОНБАСУ НА ЛІНІЇ ФРОНТУ

У статті висвітлюються період тимчасової стабілізації лінії фронту у Донбасі та спроба відновити діяльність сільського господарства в роки Великої Вітчизняної війни. Проаналізовано заходи радянської влади для організації сільськогосподарської роботи в неокупованих районах, успіхи відновлювальних робіт та значний внесок місцевого населення та військових у відновлення діяльності аграрної галузі регіону.

Успішні дії радянських військ на Південно-Західному фронті взимку 1941 – 1942 рр. припинили наступ німецько-фашистських військ. Окупанти змушені були перейти до оборони, закріпившись на рубежах, які вони захопили восени 1941 року. Радянська армія утримувала Ворошиловградську область, сімнадцять районів Харківської і 24 колгоспи п'яти районів Сталінської області. Проте сільськогосподарські роботи в цих районах, що були деякий час прифронтовою смугою, не проводились. ЦК КП(б)У і РНК УРСР вжили необхідних заходів для відбудови в цих районах господарств колгоспів, відновлення роботи земельних відділів, МТС і радгоспів. 29 грудня 1941 року було прийнято рішення про підготовку до весняної посівної колгоспів Ворошиловградської і окремих районів Харківської та Сталінської областей, визначено обсяг робіт і встановлено завдання щодо підготовки енергетичної бази МТС і колгоспів, організації обмолоту хліба тощо [1].

В історіографії даний період недостатньо висвітлений, дослідники проблем початку Великої Вітчизняної війни та окупації наводять окремі факти проведення відбудови села на лінії фронту. Відомості про відбудовні заходи в сільському господарстві неокупованих регіонів початку 1942 року знаходимо в роботах С.П. Лаути, Н.А. Буцько, М. Мартишевського, М.З. Данилюка [2-4]. **Мета статті** полягає у виявленні на основі історіографічної та джерельної баз особливостей функціонування, історичних змін та реорганізацій у сільському господарстві Донбасу в період стабілізації лінії фронту.

З часу стабілізації лінії фронту постала проблема часткового поновлення діяльності сільського господарства. Парторганізації мобілізували працівників на швидке відновлення виробничої діяльності підприємств, МТС, колгоспів і радгоспів. Основна увага спрямовувалась на закінчення польових робіт, комплектування тваринницьких бригад, підготовку до весняної посівної кампанії 1942 року. На пленумі Ворошиловградського обкому КП(б)У 10 грудня 1941 року обговорювалися заходи, спрямовані на відбудову промисловості і сільського господарства, було визначено завдання з відновлення господарств, організаційно-господарського зміцнення колгоспів, радгоспів і МТС [5].

З проханням профінансувати заходи з підготовки МТС до весняної посівної 1942 року в Харківській, Ворошиловградській і Сталінській областях 7 січня 1942 року РНК УРСР і ЦК КП(б)У звернулись до ЦК ВКП(б) і РНК СРСР. Відповідно ЦК ВКП(б) і РНК СРСР 24 січня 1942 року прийняли постанову «Про підготовку до весняної посівної кампанії в звільнених областях України». Згідно зі вказівками ЦК КП(б)У Наркомзем республіки в січні і на початку лютого 1942 року направив до Ворошиловградської області і в неокуповані райони Сталінської області оперативні групи, укомплектовані відповідальними працівниками Наркомату землеробства для відновлення діяльності колгоспів і радгоспів. За їх допомогою були сформовані штати обласних і районних земельних відділів. За узгодженням з ЦК ВКП(б) і РНК СРСР з евакуації в Донбас було відкликано частину

спеціалістів сільського господарства, старших агрономів МТС, які почали тимчасово виконувати обов'язки директорів МТС [6]. На 1 лютого 1942 року відновив свою роботу Наркомат радгоспів УРСР в місті Ворошиловград.

Для відновлення сільського господарства важливе значення мало повернення до роботи МТС вільних районів, тракторний парк яких забезпечував основні польові роботи. Першочерговим завданням, яке розпочали виконувати з призупиненням військових дій, було проведення збирання і ремонту реманенту, тракторів та іншої техніки. Допомогу надавали військові частини, які відправляли в МТС і радгоспи військовослужбовців-спеціалістів з ремонту сільгосптехніки. Поверталася з евакуації частина спеціалістів сільського господарства, механізаторів. Починаючи з січня 1942 року при МТС і радгоспах було організовано підготовку бригадирів тракторних бригад, трактористів, комбайнерів, механіків, помічників комбайнера. На прохання ЦК КП(б)У і РНК УРСР Раднарком СРСР виділив додаткові грошові засоби для підготовки кадрів масової кваліфікації і на ремонт сільськогосподарської техніки, відновлення господарської діяльності колгоспів і радгоспів неокупованої частини УРСР і виконання плану весняної посівної 1942 року, Наркомзем СРСР виділив додатково паливно-мастильні матеріали, запасні частини для тракторів [2], [7].

Для проведення посівної в господарствах не вистачало насіння у зв'язку з тим, що окремі райони Ворошиловградської області були окуповані німцями, а в інших районах області насінневі фонди ярових культур були роздані селянам або евакуйовані. Виконком облради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У постановили від 23 лютого 1942 року просити РНК СРСР і ЦК ВКП(б) виділити в порядку обміну на озимі культури насіння ярих культур для колгоспного сектору. Селяни неокупованих районів підтримували Фонд оборони, в який внесли 168 900 рублів. За почином комсомольців на будівництво танкової колони було зібрано 25 тисяч рублів. Працівники Біловодського району купили квитків грошово-товарної лотереї на 125 072 рублі, прибуток з якої також перейшов у Фонд оборони країни [1].

Задля відновлення роботи евакуйованих МТС на нових місцях і забезпечення ремонту тракторного парку до весни 1942 року, Наркомзем України, керуючись постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 24 січня 1942 року «Про підготовку до весняної посівної кампанії в областях України», протягом січня і першої половини лютого вжив ряд заходів. У Ворошиловградську область і в райони Харківської області 12 січня 1942 року були відправлені оперативні групи керівних працівників і спеціалістів наркомату для організації відбудови господарства. На початок весняних польових робіт було відремонтовано 82 відсотки тракторів [6], [8].

Тракторний парк, який залишився на території України, не забезпечував виконання затвердженого плану весняної посівної та інших робіт у колгоспах цих областей. На 1 травня 1942 року було повернуто 3 006 тракторів, усього в Ворошиловградській та Харківській областях нараховували 7 998 тракторів. Становище колгоспів прифронтової смуги Сталінської області було нестійким, існувала постійна загроза окупації, що зумовило тут погану організацію сільськогосподарської діяльності. План посівної сільськогосподарських культур у колгоспах і радгоспах неокупованих районів Донбасу затвердив Раднарком СРСР постановою від 8 квітня 1942 року «Про стан сільськогосподарських робіт по Ворошиловградській і Харківській областях Української РСР» [8].

Напередодні весняної посівної було прийнято постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 13 квітня 1942 року «Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів». Було збільшено кількість робочих днів колгоспників. Після обговорення постанови в Верхньотеплівському районі Ворошиловградської області на роботу вийшло колгоспників на 33,7% більше ніж було заплановано. На колгоспних полях цього

району з 1 630 підлітків працювали 1 258. У кількох колгоспах не було жодного колгоспника, який би до 15 липня 1942 року не виконав би встановленого мінімуму трудоднів [9].

На полях не вистачало трактористів-чоловіків, тому жінки почали освоювати нову професію. У квітні 1942 року в Ворошиловградській області проходив зліт жінок і дівчат-передовиків сільського господарства України, на якому було прийнято звернення: «Підвищувати продуктивність праці на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва, сміливіше оволодівати чоловічими професіями!». На травень 1942 року у Ворошиловградській області було підготовлено 5 200 трактористів, з яких 3 200 – жінки, 550 комбайнерів, з них 400 жінок, 400 помічників комбайнера, з них 240 жінок, 135 бригадирів тракторних бригад, в тому числі 60 жінок, 45 механіків МТС.

Успіхи Радянської Армії в оборонних боях на Південно-Західному напрямку, контрнаступ військ Південного фронту в другій половині листопада – початку грудня 1941 року, а також контрнаступ Радянської Армії під Москвою змусили німецько-фашистські війська на Південно-Західному напрямку перейти до оборони. У ході Барвінково-Лозовської операції (січень 1942 року) війська Південного і Південно-Західного фронтів звільнили частину Сталінської і Харківської областей. Так збільшилася неокупована територія цих областей і звільнено всю Ворошиловградську область [8].

До виконання сільськогосподарських робіт широко залучалось міське населення. 13 квітня 1942 року РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову «Про порядок мобілізації на сільськогосподарські роботи в колгоспи, радгоспи й МТС працездатного населення міст і сільських місцевостей», за якою на польові роботи залучали населення міст, вчителів та учнів старших класів сільських і міських шкіл, студентів технікумів і вузів [1].

Весняна посівна кампанія 1942 року на неокупованій території Донбасу проходила в складних умовах. В результаті успішних військових дій Радянської Армії на початок 1942 року було звільнено п'ять районів Сталінської області (Ямський, Лиманський, Олександрівський, Андріївський, Слов'янський). На засіданні бюро обкому КП(б)У 13 січня 1942 року було прийнято постанову «Про підготовку до весняної посівної в колгоспах і радгоспах Сталінської області в 1942 році». Таке рішення було прийняте для виконання постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 29 грудня 1941 року № 1505 «Про підготовку до весняної посівної в колгоспах, МТС і радгоспах» [10].

Підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів до 120 трудоднів на рік по Ворошиловградській та районах Харківської та Сталінської областей передбачала постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 29 квітня 1942 року. Встановлювався обов'язковий мінімум трудоднів на рік для підлітків-членів сім'ї колгоспників віком 12 – 16 років в кількості не менше 50 трудоднів на рік з організацією трудових книжок і обліку праці. Постановою від 5 лютого 1942 року колгоспники, які не виконали обов'язкового мінімуму в період сільськогосподарських робіт, могли бути притягнуті до суду й отримати покарання виправно-трудовими роботами в колгоспі на термін до шести місяців з вирахуванням з оплати трудоднів до 25% на користь колгоспу [11].

Для проведення польових робіт вживалися заходи з організації робітників та мобілізації машинно-тракторного парку. В неокупованих районах Ворошиловградської, Харківської і Сталінської областей силами селян і за допомогою держави було підготовлено до роботи: комбайнів – 1 813, молотарок складних – 970, молотарок комбайнів – 195, нафтодвигунів – 371, локомотивів – 50, лобогрійок і самоскидок – 9 523, грабель кінних і тракторних – 2 993, коней робочих – 40 289, волів – 2 364 [12]. При МТС звільнених районів відкривалися курси підготовки трактористів, де навчалися переважно жінки. У Сталінській області, згідно з довідкою ЦК ВЛКСМУ, в березні 1942 року на курсах трактористок займалося 500 жінок. За перше півріччя було підготовлено 150 бригадирів тракторних бригад і 3 063 трактористи.

У цілому на неокупованій території Донбасу вдалося виконати значний обсяг польових робіт навесні 1942 року. На 1 червня 1942 року Ворошиловградська область виконала план посівної ранніх зернових на 103%, а ярих – на 79,9%. Перевірка стану озимини по колгоспах і радгоспах Ворошиловградської області встановила, що від несприятливих кліматичних умов зимівлі 1941 – 1942 років частина озимих посівів зріділа, а частина зовсім загинула. Весняна посівна кампанія у вільних районах східних областей доповнювала наявні посіви озимини. У Ворошиловградській області на 1 червня 1942 року вдалося виконати план з овочівництва в колгоспах на 60%, засіявши 7 550 га зі запланованих 12 650 га землі. З налагодженням польових робіт розпочинається відновлення тваринництва. Колгоспи Ворошиловградської області на 1 квітня 1942 року у порівнянні з показниками вересня 1941 року мали 56 090 голів великої рогатої худоби, свиней – 12 856, овець – 46 547. Така кількість худоби перебувала на території області після проведення евакуації 1941 року і підлягала подальшій евакуації в разі загрози окупації. На 1 березня 1942 року в господарствах області перебувала майже половина довоєнної кількості худоби [13], [14].

З відновленням військових дій на території Донбасу постало завдання збереження врожаю, цінного майна. За господарський 1942 рік з Ворошиловградської області було вивезено 322 тис. т зернових культур та 64,2 тис. т соняшнику на пункти заготзерна з врожаю 1942 року [12]. У результаті натхненної праці на полях, вільних від німецької окупації, селяни регіону змогли провести усі господарські роботи і надати державі свою кількість продуктів. Але налагодження діяльності сільського господарства вільних районів Донбасу в 1942 році було перерване поновленням військових дій. Відповідно до постанови ДКО, Військових Рад Південного і Південно-Західного фронтів на території Донбасу розпочалася друга хвиля евакуації майна народного господарства: в промисловості – з 20 червня 1942 року, в сільському господарстві – з 7 липня 1942 року. З початком нової евакуації з Ворошиловградської області було вивезено 61 594 голови великої рогатої худоби, 53 837 голів коней, 57 726 голів овець.

Таким чином, спроба відновлення діяльності господарств неокупованих територій Донбасу навесні 1942 року засвідчила великі надії на звільнення республіки. Господарствам регіону вдалося налагодити роботу, сформувати машинно-тракторне забезпечення, засіяти і зібрати врожай, почала відновлюватися тваринницька галузь. Великий німецький наступ, що розпочався широким фронтом 28 червня 1942 року, набув рис блицкригу. Швидко німецька армія зайняла ті райони Донбасу, які перебували ще в руках радянських військ. Разом з евакуйованим майном сільського господарства переїхало керівництво республіки. Уряд Української РСР і ЦК КП(б)У переїхали з Ворошиловграда до Москви, а республіканські відомства – до Саратова. Розпочатий 12 травня 1942 року наступ на харківському напрямку завершився поразкою радянських військ. Провівши навальний наступ на воронезькому і сталінградському напрямках, німецькі армії в липні 1942 року завершили окупацію України. Незважаючи на обнадійливі заклики до відбудови господарств ще неокупованих територій, зберегти території України і розпочати звільнення республіки не вдалося.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. : сборник документов и материалов. – Донецк : Донбасс, 1969. – С. 54-55.
2. Лаута С.П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни / Лаута С.П. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1965. – 208 с.
3. Буцко Н.А. Подвиг Донбасса. Трудовой и боевой героизм трудящих Донбасса в первый период Великой Отечественной войны / Н.А. Буцко, М. Мартышевский. – К. : Вища школа, 1975. – 159 с.
4. Данилюк М.З. Натхненна праця в ім'я перемоги. (Комуністична партія України – натхненник і організатор трудових подвигів українського народу в роки Великої Вітчизняної війни) / Данилюк М.З. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1970. – 167 с.

5. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий / [рук. коллектива сост. В.И. Клоков]. – К. : Политиздат Украины, 1985. – 618 с.
6. Наркомзему Земледелия Украинской ССР т. Г.П. Бутенко. Справка о состоянии сельского хозяйства неоккупированных районов Сталинской области в 1942 году от начальника Сталинского Облземотдела т. П. Гажуры. – ЦДАВОВ України. – Ф. Р-27. – Оп. 17. – Спр. 6378. – Арк. 12-15.
7. Протокол № 89 заседания бюро обкома КП(б)Украины (3 – 30 мая 1942 г.). – ДАЛО. – Ф. П-179. – Оп. 1. – Спр. 267. – Арк. 8.
8. Протоколы № 1 – 7 заседания бюро обкома КП(б)У 2 марта – 31 августа 1942 г. «О повышении для колхозников обязательного минимума трудодней по районам Сталинской области» (5.05.1942 г.). – ДАДО. – Ф. 326. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 1.
9. Підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів по Ворошиловградській та районах Харківської та Сталінської областей відповідно до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 29.04.1942 р. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 10. – Арк. 23.
10. Довідка про стан озимих по колгоспах і радгоспах Ворошиловградської і районах Харківської областей. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 11. – Арк. 10.
11. Довідка про підготовку та проведення збирання врожаю в колгоспах Ворошиловградської і районів Харківської і Сталінської областей в 1942 році. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 14. – Арк. 6.
12. О вывозе зерна на пункты заготзерно колхозами и совхозами из урожая 1942 г. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 15. – Арк. 15.
13. О состоянии животноводства в колхозах Ворошиловградской области на 1.04.1942 г. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 21. – Арк. 12.
14. Статуправление УССР о состоянии животноводства по Ворошиловградской области на 1 марта 1942 года. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 21. – Арк. 55-64.

Л.А. Ковальская

Сельскохозяйственная деятельность Донбасса на линии фронта

В статье освещены период временной стабилизации линии фронта в Донбассе и попытка восстановить деятельность сельского хозяйства в годы Великой Отечественной войны. Проанализированы мероприятия советской власти для организации работы сельского хозяйства на неоккупированных территориях, успехи восстановительных работ и значительный вклад местного населения и военных в дело восстановления деятельности аграрной отрасли региона.

L.A. Kovalskaya

Agricultural Activity of Donbass on Front Line

In the article the period of time stabilization of a front line in Donbass and attempt to restore activity of agriculture during Great Patriotic war are covered. It is analysed the actions of the Soviet authority for the organization of agriculture work on occupied territories, the successes of regenerative works, and the significant contribution of local population and militarians in restoration of activity of agrarian branch of region.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2009.